

הקדמה

מאיר אלרן וענת שפירא

קובץ מאמרים זה הוא תוצר של סמינר למידה מיוחד, שהתקיים ב־15 ספטמבר 2024 במכון למחקרי ביטחון לאומי שליד אוניברסיטת תל אביב. הסמינר עסק בסוגיית החוסן הלאומי והחברתי, ובפרט בהשפעת ההתפנות האזרחית הנרחבת מיישובי הדרום והצפון על החוסן בישראל בעת המלחמה המתמשכת והמאתגרת, שפרצה בעקבות מתקפת הפתע האכזרית של חמאס ב־7 אוקטובר 2023.

לסמינר, וכך גם לקובץ זה, מספר מאפיינים ייחודיים:

א. הם מקבצים ומשקפים את הידע והתובנות של קהילת חוקרים, אנשי מעשה ובעלי עניין בתחומי החוסן בישראל. זו הפעם השנייה במהלך מלחמת חרבות ברזל (הראשונה הייתה במאסר 2024) שקהילת החוסן התכנסה ללמידה ולדיון בנושאים חיוניים אלה ובהשפעתם על הביטחון הלאומי של ישראל.

ב. קהילת החוסן – האמורה להיות קבוצה פתוחה – מורכבת בכוונת מכון מחוקרים אקדמאים מן האוניברסיטאות והמכללות בישראל, חוקרים במכוני מחקר וחשיבה, אלה העוסקים הלכה למעשה בחוסן – פיתוח ויישום – על רכיביו השונים. הם מייצגים מרקם רחב ומגוון של זוויות ראייה בנושא רגיש וחשוב זה, שלו חשיבות רבה בפענוח חידת החוסן ובהבנת הרכיבים העיקריים המעודדים או מעכבים אותו. החיבור של כל אלה הוא ערובה לשיפור היכולת להעמיק בהבנת משמעויות החוסן ברמה התאורטית והמעשית ובעיקר בהשלכותיו על הביטחון הלאומי, בוודאי תוך כדי מלחמה ארוכה ומורכבת.

ג. כמו בסמינר עצמו, כך גם בקובץ מגוון זה באו לידי ביטוי תפיסות, פרשנויות והדגשים שונים של החוסן החברתי והלאומי בישראל. אנו רואים בכך יתרון מובהק וחשוב, המאפשר לקוראים מנעד רחב של נקודות מבט, חלקן שונות ואף מנוגדות. מטרת הקובץ היא לא רק להציג תמונה מגובשת אחת אלא גם לנסות להעשיר את המתעניינים בנושאי ההתפנות האזרחית והחוסן ובקשר ביניהם כרכיב חשוב בביטחון הלאומי של ישראל.

ד. מגוון המאמרים בקובץ בא גם לידי ביטוי בתצורתם. יש ביניהם מאמרים אקדמיים מובהקים, ואחרים משקפים גישה ומסגור פרקטיים יותר, המבליטים בעיקר את ההשלכות

המעשיות של אתגרי החוסן וההתפנות ומציגים המלצות להפקת לקחים מעשיים לעתיד בשורת סוגיות רלוונטיות. בין שני קצוות אלה יש מאמרים המדגישים היבטים שונים של חוסן במתכונות שונות. אנו רואים בגיוון זה ברכה ותרומה לקהלים שונים.

ה. בחרנו להתמקד בנושא המשמעותי וההשלכות של תופעות ההתפנות הנרחבת על החוסן החברתי, כבסיס להבנת ההתפנות כשלעצמה כהפרעה ייחודית, גם אם מקובלת בזמן מלחמות ולנוכח אסונות טבע. אנו מאמינים שלבון נושא ההתפנות עצמו חשוב בראייה עתידית. לא פחות מכך, נושא ההתפנות הנרחבת חשוב גם כדי להעמיק בהבנת נושא החוסן, המחייב התעדכנות תמידית, ודאי במדינה שהשינויים החלים בה ובסביבתה הפנימית והחיצונית הם מאפיין מרכזי בפני עצמו.

קובץ המאמרים מחולק לשלושה שערים:

השער הראשון כולל מגוון מאמרים על אודות הקשר בין ההתפנות כהפרעה מכוננת ומתמשכת לבין החוסן כמאפיין את יכולתן של הקהילות המתפנות ושל החברה הישראלית בכללה ליצור רציפות תפקודית תוך כדי המלחמה, וכן התאוששות מהירה לקראת צמיחה. בין המאמרים בשער זה יש המתמקדים במסגור תאורטי של התופעות הנדונות, יש המציגים תמונה אוניברסלית של לקחי התפנות המונית ויש הסוקרים את התופעות הנדונות באספקלריה של נתונים וניתוח משמעותיותיהם.

השער השני כולל מאמרים המתמודדים עם ניתוח ההשלכות של תופעת ההתפנות הנרחבת והמתמשכת מיישובי הנגב המערבי בדרום המדינה, ומיישובי קו העימות המורחב בצפונה בתחילת המלחמה. בהתייחסות לשתי הקבוצות הללו ביקשנו לתת מקום וביטוי לאלה שחוו ועדיין חווים את האירוע המטלטל של הפינוי, ולהשפעתו על הפרט, על המשפחה והקהילה וכן על החוסן החברתי והלאומי. להדגשת החוויה האישית וביטוייה במאמרים השונים יש יתרונות עקב שיקוף של התנסות ממשית וקרבה לאירוע, בצד חסרונות של סובייקטיביות. כוונתנו בחלק זה היא להבליט את השונות בין הרקע, התצורה וההשלכות של ההתפנות ממקומות שונים, היוצרת תמונה מגוונת שמשקפת את הלקח המרכזי הנדרש של התייחסות ומענים דיפרנציאליים להתמודדות מוצלחת עם ההפרעה.

השער השלישי מתמקד ברכיב החינוך במסגרת ההתפנות. זאת בשל חשיבותו המיוחדת לקבוצת הילדים והנוער מבין המתפנים, והשפעתו במהלך ההתפנות על המשפחה והקהילה. לכך חשיבות הן במסגרות הקליטה השונות של המפונים והן כשיקול מרכזי בתהליכי השיבה הביתה. המאמרים בחלק זה מציגים, גם על בסיס ניסיון מעשי במלחמה עצמה, מודלים

שונים של הבניית תהליכי חינוך תוך כדי פינוי והפרעות אחרות, ושל הצעות ליישום לקחים מהניסיון המצטבר.

הסמינר וקובץ המאמרים אינם רק מאמץ המיועד לחקור ולהבין תופעות חברתיות עמוקות ומעצבות מציאות בתנאי הפרעות קשות מאז פרוץ מלחמת חרבות ברזל. הם גם משקפים חוויה אישית ולאומית משמעותית לישראלים, המושפעים ברמה האישית, הרעיונית והפוליטית מהמלחמה המיוחדת הנוכחית ומהאתגרים שהציבה. הפצע הפעור של תחילת המלחמה ואופייה המתמשך, כמו גם תפיסת העתיד המעורפלת בגינה, ולא פחות מכך – גורלם של החטופים המוחזקים עדיין (בעת עריכת הקובץ) בידי חמאס ברצועת עזה, ושל המפונים המפוזרים עדיין, בחלקם הגדול, במרחבי קליטה ברחבי הארץ – כל אלה ודאי משפיעים מאוד על התודעה של מחברי המאמרים.

כדי לשקף את ההיבט הרגשי הזה מצאנו לנכון לבטא תקווה להשבת כל החטופים בהקדם וכן להביע הזדהות עם היישובים הנפגעים, המתמודדים עם המפולת ועם האתגר הכרוך בשיקומם. במסגרת זו בחרנו להביא כאן כדוגמה וכמופת את המסר הערכי החשוב של תושבי קיבוץ ניר עוז, שרבע מחבריו נרצחו או נחטפו ב־7 באוקטובר. המסר הושמע בהכרזה התקומה המיוחדת שלהם ב־11 בנובמבר 2024, כשנה וחודש לאחר המפולת הנוראה. זהו מסר ייחודי ומרגש של חוסן, חמלה ותקווה, שמעניק לנו השראה ומשמש לקהילת החוסן ולכותבי המאמרים בקובץ זה בסיס מוצק להבנה טובה יותר של הנושאים שנדונים כאן.